

Entre la història i la ficció: les relacions epistolars de Joan Puig i Ferrerter amb Domènec Guansé i Xavier Benguerel en l'exili republicà (1949-1954)¹

Between history and fiction: Joan Puig i Ferrerter's epistolary relationships with Domènec Guansé and Xavier Benguerel in the republican exile (1949-1954)

Oriol Teixell Puig

Universitat Rovira i Virgili

oriol.teixell@urv.cat

Data de recepció: 13/03/2018

Data d'acceptació: 06/08/2018

Resum

El present article aprofundeix en les relacions entre Joan Puig i Ferrerter i els ambients literaris i polítics dels refugiats catalans de l'exili republicà de 1939, a partir de l'epistolari inèdit amb Domènec Guansé i el carteiig parcialment inèdit amb Xavier Benguerel. Puig, amb la recent assumpció de la direcció literària d'Edicions Proa a l'exili de la Catalunya del Nord (càrrec que ja havia assumit des de la fundació editorial l'any 1928 a Badalona i fins a la Guerra Civil), inicia intercanvis epistolars amb diferents escriptors catalans a l'exili i a l'interior per tal de cercar novel·les originals per a la col·lecció «A Tot Vent», on volia publicar, també, el seu extens cicle novel·lístic *El pelegrí apassionat*. A través d'aquests nous materials, es descobreixen explicacions fins ara desconegudes de les múltiples controvèrsies que envolten Puig. Així mateix, l'exercici de direcció literària de la mà de Josep Queralt i Clapés mostra els ressorts de les renascudes Edicions Proa a Perpinyà.

Paraules clau: Joan Puig i Ferrerter, Domènec Guansé, Xavier Benguerel, Edicions Proa, exili.

Abstract

The present article attempts to disentangle the relationship between Joan Puig i Ferrerter and the literary and political circles inhabited by the Catalans who had fled into republican exile in 1939 by focusing on his unpublished correspondence with Domènec Guansé and Xavier Benguerel (partially unpublished). Puig, with the recent assumption of the literary direction of Edicions Proa in the exile (a position he had already assumed in 1928 in Badalona until the Spanish Civil War), begins epistolary exchanges with different Catalan writers in order to find original novels for the book collection «A Tot Vent» where he also published his large novel. This new focus reveals previously unknown explanations about the controversies that intensified as a result of the publication of *El pelegrí apassionat* (*The Passionate Pilgrim*). Like wise, the exercise of literary direction with Josep Queralt i Clapés shows the outlines of the new Edicions Proa in Perpinyà.

Keywords: Joan Puig i Ferrerter, Domènec Guansé, Xavier Benguerel, Edicions Proa, exile.

1 Aquest article forma part de la investigació del Grup de Recerca d'Identitats en la Literatura Catalana (GRILC 2017 SGR 599). N'és una primera versió, en anglès, l'article: Oriol Teixell (2016). «Between history and fiction: the epistolary relationship between Joan Puig i Ferrerter and Domènec Guansé in republican exile (1949-1954)», a *The Myths of the Republic*, Emili Samper (ed.). Kassel: Edition Reichenberger, p. 201-221.

Teixell Puig, Oriol (2020). «Entre la història i la ficció: les relacions epistolars de Joan Puig i Ferrerter amb Domènec Guansé i Xavier Benguerel en l'exili republicà (1949-1954)». *Revista Estudis Filològics i de Traducció (EFIT) 1*: 365-384. Doi: 10.7203/efit.1.16449

Taula de continguts

1. Entre la història i la ficció: les relacions epistolars de Joan Puig
2. Ferreter amb Domènec Guansé i Xavier Benguerel en l'exili republicà (1949-1954)

Bibliografia

1. Entre la història i la ficció: les relacions epistolars de Joan Puig

Al setembre de 1949, Joan Puig i Ferrerter escriu a Domènec Guansé per sol·licitar la seva col·laboració, en qualitat d'escriptor, en la represa de les Edicions Proa a Perpinyà. Dos mesos més tard escriu a Xavier Benguerel amb el mateix propòsit. Amb aquestes primeres lletres Puig inicia un intercanvi epistolar intermitent, que s'allarga fins al 1953 en el cas de Benguerel i fins al 1954 en el de Guansé. L'analogia dels temes que Puig tracta amb els dos corresponents —els quals, per proximitat geogràfica, endeguen de manera conjunta diversos projectes culturals que els mantenen estretament units durant els anys d'exili a Xile— permet d'analitzar-ne els epistolars en bloc. Ara bé: el gruix desigual fa necessari prendre les lletres amb Guansé com a eix vertebrador de l'estudi.

Per una banda, el carteig amb Guansé deixa una mostra de 43 epístoles: 24 de Puig i 19 de Guansé, una signada conjuntament amb Benguerel. Les lletres entre aquests dos exiliats del Camp de Tarragona són inèdites, amb l'excepció de la publicació esqueixada o anònima d'algunes lletres en les memòries de Puig². Per altra banda, la relació epistolar amb Benguerel deixa una mostra de 14 cartes: 7 de Puig i 7 de Benguerel, una signada conjuntament amb Guansé³. Les epístoles amb Benguerel a les quals es fa referència en aquest article són inèdites: les que no es poden trobar a la publicació de Busquets i Grabulosa (1993) «Epistolari entre Joan Puig i Ferrerter i Xavier Benguerel (1949-1953)». A aquestes tres noves cartes cal sumar la vuitena de l'epistolari Puig-Guansé, que esdevé la quarta en aquest còmput. Així, doncs, la correspondència entre Puig i Benguerel augmenta en quatre cartes respecte de l'anteriorment editat. Tot i això, és de justícia esmentar que, en una nota a peu de pàgina, l'autor (1993: 151) explica que Graells li

2 El dietari personal de Puig és editat pòstumament per Guillem-Jordi Graells en dues parts: *Diari d'un escriptor* (1975) i *Memòries polítiques* (1981). En aquestes memòries «s'acumulen anotacions sobre els temes més diversos, sorgides al vol del record o a partir d'especulacions i comentaris que li suggereixen les seves lectures, els autors que estimava i admirava, els fets envoltants, l'evocació d'un passat fecund i ple» (Graells 1975: 9). El dietari també permet conèixer de primera mà l'experiència política de Puig a l'exili i les controvèrsies que naixen del polític i persegueixen l'escriptor.

3 En el cas de Guansé, s'han trobat 8 epístoles a l'Arxiu Històric de Tarragona (AHT), al fons Joan Puig i Ferrerter, i 61 a la Biblioteca de Catalunya, 21 al fons Joan Puig i Ferrerter (BC. PF) i 40 al fons Xavier Benguerel i Llobet (BC. BLL). En el cas de Benguerel, s'ha trobat 1 epístola a l'AHT i 14 a la BC, 7 al fons Joan Puig i Ferrerter i 7 al fons Xavier Benguerel i Llobet.

fa evident l'existència de tres de les quatre missives ara editades. El cert és, però, que per a una lectura global d'aquest epistolari cal tindre en compte que l'ordenació publicada és incorrecta —no només per la incorporació d'aquest nou material—, que la transcripció de les cartes conté errors de lectura i que tres poemes que Puig envia a Benguerel en la primera carta són atribuïts erròniament a la darrera en la correspondència editada per Busquets i Grabulosa.

Resseguir la correspondència entre els dos exiliats catalans del Camp de Tarragona permet descobrir una relació marcada per una «franquesa una mica severa» —en mots de l'autor del cicle d'*El Pelegrí*— bastida a l'exili: un estira-i-arronsa constant entre l'avidesa d'aprovació pública de Puig, que ofereix a l'escriptor tarragoní formar part de la recuperació de Proa a l'exili en un context editorial minso, i la desconfiança palpable que el novel·lista produeix en Guansé, que finalment es mostra avinent a col·laborar en el projecte editorial. Els mots d'aquestes cartes palesen un Guansé serè però estricte, que necessita, d'antuvi, esvair els temors que li provoca el sobtat retorn de Puig. I donen a conèixer, també, un Puig insegur i enderiat, que anhela la conformitat dels intel·lectuals catalans per tal de redimir-se de les faltes a causa de les quals va guanyar-se la malvolença de l'opinió pública. Una mirada panoràmica a l'epistolari permet esbrinar els escrúpols que genera l'escriptor selvatà en Guansé —unes reticències que es poden fer extensives al conjunt de refugiats catalans— i les explicacions per part de Puig mateix de les polèmiques que l'envolten, així com un deliciós intercanvi d'opinions sobre literatura que naix, sovint, de la lectura de les seves obres. Aquest intercanvi epistolar evidencia també les dificultats de la represa de Proa a la Catalunya del Nord: des de la falta de liquiditat per tal de dur els llibres a impremta fins a les escasses vendes d'exemplars de la coberta taronja (de la col·lecció «A Tot Vent»), passant per la falta d'originals de qualitat i l'escàs compromís dels catalans de l'interior. Per altra banda, resseguir el breu intercanvi de cartes amb Benguerel evidencia un to distès que defuig la polèmica que envolta Puig i se centra en la represa de Proa i la publicació de les obres d'ambdós escriptors. Aquestes lletres esdevenen, així, un complement al primer epistolari i revelen l'opinió que la publicació d'*El pelegrí apassionat*, l'opus magna de Puig, mereix a Benguerel.

El contingut de les primeres cartes amb Guansé gira entorn dels recels exposats per Guansé a propòsit dels motius que empenyen Puig a endegar al sud de l'estat francès, juntament amb Josep Queralt i Ramon Xuriguera, l'empresa editorial. Les paraules directes i sinceres del crític de Tarragona, després de la carta inicial en què Puig intenta esborrar tot de passada la controvèrsia que plana sobre la seva figura, marquen el to d'aquestes lletres i obliguen l'autor d'*El pelegrí* a explicar-se més llargament en les següents missives, fent inútils els primers mots breus i evasius: «si he comès alguns pecadets, o disbarats, després m'he posat enterament a l'obra de la meua “redempció”, com vós, ja profètic, dieu en el *meu retrat* que us agraeixo de tot cor» (IX-49).⁴ En canvi, Puig no troba aquesta necessitat en Benguerel, qui marca un distanciament respecte de la polèmica i escriu en la primera carta: «No entraré pas a comentar amb vós ni amb ningú unes qüestions tan personals com les que comenteu en les vostres cartes, especialment les que heu escrit a Guansé. Sí, però, vull dir-vos sincerament que alguns moments de la carta que m'heu escrit m'han arribat a fons» (12-I-[50]). Benguerel (1982: 264) també recull aquesta idea en les seves memòries on escriu que sent un «complicat» respecte i una certa compassió per Puig:

mentiria si no afegís que després de rellegir la seva correspondència (la d'en Puig i Ferreter), de pensar en la seva obra, d'escoltar el seu monòleg... d'evocar fins i tot el constant tremolor dels seus dits i dels seus llavis, no afegís, repeteixo, que sento una rara admiració i un complicat respecte per aquest autèntic “pelegrí apassionat”, protagonista d'una existència censurable, fascinatora... Al capdavall, i simplificant a fons, una existència d'home.

La resposta a la proposta de col·laborar a Proa també és sensiblement diferent en els dos exiliats a Sud-amèrica. Així, mentre Benguerel posa ràpidament a disposició els seus textos i celebra la recuperació de l'editorial, Guansé s'hi mostra, en primera instància, reticent. Ja en la primera lletra, el barceloní escriu: «El que jo hagi escrit està a la vostra disposició. Proa (“Navego a tot vent”: un vent, reconeixem-ho, tot badaloní i amb en Queralt vigilant timó i veles) per a mi, representa simplement la continuació d'una obra considerable» (12-I-[50]). En canvi, Guansé contesta que la represa de Proa el «complau sobremanera», però afegeix: «no

4 Es refereix al fragment que clou el retrat de 1947: «la llegenda [de Puig], que hom voldria que fos certa, que durant aquests anys, fidel sempre a la pròpia llengua, ha emprès una obra de proporcions miquelangèliques, que constituirà la seva redempció i exaltació supremes» (Guansé, 1947: 83).

sabria [...] tirar les campanes al vol. El meu escrúpol no és altre que el que podrà produir en els ambients polítics, literaris i periodístics —si és que podem parlar d’ambient— la vostra sobtada reaparició» (4-XI-49). Unes línies més amunt, el crític tarragoní advertia l’estranyesa que la missiva li provocava, després d’un llarg silenci de l’escriptor selvatà (silenci polític, literari i personal) i d’ençà d’un anterior intercanvi epistolar molt breu als anys vint: «¡Ha estat per a mi tan inesperat el vostre reviscolament!». Així, en una carta que pren, progressivament, un to més desinhibit (i, conseqüentment, més sincer i incisiu), Guansé arriba a qualificar Puig de *revenant*, totetzibant-li, irònicament: «feu una mica de por [...] i hi ha el perill que la gent us miri com a una mena de Comte Arnau». A més a més, la preocupació de Guansé, malgrat que es mostra temptat per la proposició de col·laborar a Proa, va més enllà del retorn inesperat de Puig. Així, expressa obertament i amb severitat els seus «escrúpols i problemes» des de la primera lletra: «Hi estic disposat sempre que ens acompanyin altres col·laboradors com els que indiqueu [Carner, Rodoreda, Obiols, Cabot, Trabal, Benguerel, Jordana]. L’únic que no em plauria és que el meu nom aparegués, per adelerament, en una empresa frustrada» (4-XI-49). Una preocupació que deixa novament entreveure al final de la lletra: «la gent us ajudarà si l’empresa té realment envergadura, i no sospita que sigui excessivament personal, amb uns quants noms per adornar-la». La reticència del crític de Tarragona sorgeix del coneixement que, abans de la represa de Proa, «Puig inicia diverses gestions editorials per a la publicació de la novel·la, tant amb editors del Principat (Janés i Olivè, Aymà) com de fora (la Sudamericana de López-Llausàs, un grup mexicà)» (Graells, 1975: 16). De la recerca d’editors per a la impressió del cicle novel·lístic en queda constància a la correspondència de l’escriptor selvatà, que escriu a diversos editors per provar de donar sortida al seu cicle novel·lístic. No obstant això, els contactes editorials es trunquen, fet del qual es fa ressò Xuriguera en una carta del 26-VIII-49 a Tasis, on revela el definitiu pas enrere de Puig (Tasis i Xuriguera, 2010: 86):

Segons m’informen, l’Aymà i en Janés han fet proposicions a Puig i Ferrer per tal de publicar-li els deu volums de la novel·la escrita a l’exili. Ell però sembla que s’estimaria més un altre editor. Algú que pogués editar-lo tot seguit, car l’home es comença a sentir vell, no prou bé de salut i té pressa.

Puig mateix es fa ressò d’aquesta renúncia, en altres termes, al seu dietari personal: «Han començat a sortir dificultats per a la publicació de la novel·la. A Barcelona la censura no

la deixarà passar. Un grup de Mèxic volia també editar-la. Quan han sabut l'extensió de l'obra s'han espantat» (1975: 411).

Aquest fet, conegut pels intel·lectuals catalans a l'exili, sumat a d'altres controvèrsies, desemboca en una momentània negativa de participar en el projecte editorial —una negativa que naix, en realitat, de la cautela— i en uns mots aspres mancats d'uns miraments que semblen no tenir cabuda ni sentit a l'exili. Puig, malgrat que es mostra visiblement molest per la severitat de la lletra, accepta en gran part les reflexions de Guansé i respon a les insinuacions que Proa es tracta d'un projecte excessivament personal: «Cal fer-la passar [la meua obra], doncs, entre els autors catalans i estrangers, no per *daurar la píndola* com algú podria creure, sinó perquè una obra tan vasta és de llarga publicació, i jo em faig vell» (22-XI-49). Puig no amaga l'anhel, que justifica per la seva avançada edat, de publicar *El pelegrí apassionat* amb celeritat, però s'escarrassa per intentar convèncer Guansé —que admet repetidament sentir-se seduït per l'oferiment— que els propòsits de l'editorial són lloables: «voldríem que Proa fos l'editorial dels catalans i no de l'egocèntric Puig i Ferrer» (6-II-50). Ho reitera en les següents cartes, en què es mostra disposat a sacrificar la publicació de la seva obra cedint els primers números d'«A Tot Vent» a Carner i a Benguerel, com Guansé i d'altres col·laboradors li recomanen per tal d'evitar que aquells que desconfien de l'escriptor es malfiïn també de Proa: «Si, per fortuna i bella sorpresa Carner i Benguerel paguen el tret, vull dir econòmicament, vindré jo. ¿Que no el paguen? Jo em quedaré a les capsas. És llei d'honor de la marina que el capità sigui el darrer a pensar en salvar-se» (18-I-51). El cert és que al principi de ben poc serveixen els intents d'un Puig plenament conscient del rebuig que genera: els seus mots mantenen Guansé en estat d'alerta i l'obliguen a fer equilibris entre la possibilitat de col·laborar a Proa en un context editorial erm i la inseguretat dels propòsits que persegueix l'escriptor selvatà amb la represa de Proa. L'esforç vehement i repetit de Puig és, en primer terme, endebades. I Guansé, molt desconfiat, acusa el selvatà de muntar un «tinglado» per donar sortida a *El pelegrí*: «Tothom té el dret —i fins el deure, ¡què collons!— de procurar publicar les seves obres. El que no hauria estat bé és que haguéssiu embolicat els altres escriptors per muntar-vos un “tinglado”» (17-II-51). Aquesta acusació irrita notòriament Puig, que prova de desfer-la i d'exculpar-se'n, ressaltant la voluntat

de Proa d'esdevenir referent per a tots els refugiats catalans i assenyalant com ell malda, amb dedicació i sense recompensa, per tal que sigui així:

Jo poso esforços, bona voluntat (i algun diner) per provar de fer reeixir Proa. La sola cosa que em sap greu és de figurar com director literari, igual que a Barcelona. Em dol, em dol de no haver-me fet càrrec que les circumstàncies han canviat, i el clima català, i les persones. L'emigració ha fet de tots nosaltres uns ressentits, qui per naps, qui per cols, com diuen els nostres pagesos. Però vaja, estimat Guansé, em sembla que no em costarà gaire de renunciar a la direcció de Proa. *Per motius de salut*, com es fa en política. I llavors seré un autor de tants. [...] ¿És tinglado això? ¿És embolicar els altres escriptors? Qui vulgui picar que piqui, repeteixo. Ací no s'obliga a ningú. (24-II-51)

En la missiva següent, addenda a l'anterior, afegeix, encara capficat i molest:

No hi ha tinglado, amic Guansé. Proa aspira a ser la casa de tots els autors catalans amb cara i ulls. [...] Treballs, preparacions, disgustos i diners em costa fins ara Proa. I amb tot jo vull Proa per als escriptors catalans que considero que l'han d'honrar. Naturalment que hi vull publicar la meua obra i que la llargada de la mateixa imposa una continuïtat i un sovinteig. (26-II-52)

Amb aquests mots acaba, finalment, la manifestació explícita i repetida de reticències per tal de col·laborar amb Proa, que deixa pas a les obres literàries com a tema central de les lletres. El cert és, no obstant això, que les aprensions que l'escriptor genera van més enllà del «to personal» de l'empresa i la conformitat del crític no es dona sense que abans Puig s'hagi explicat extensament sobre algunes de les controvèrsies de les quals sembla no poder fugir. Els breus mots que tractaven d'esvair aquestes polèmiques, en la primera carta, no són suficients:

Si us interessa saber alguna cosa de mi, us diré això: He estat molt calumniat i difamat, i tot per obra d'un canalla tan baix moralment com literàriament insignificant: Ferran Canyameres. Em va fer una traïció i una estafada de les més repugnants que es puguin concebre. Jo vaig reaccionar amb furor i amenaces. Des de llavors ell no ha viscut [més] que per calumniar-me i difamar-me prop de tothom. (IX-49)

Puig intenta, així, passar d'esquitllentes pels fets controvertits que l'envolten, tot assenyalant Ferran Canyameres, personatge sobre el qual fa recaure la culpa de la polèmica que el persegueix. Canyameres, després de més de vint anys d'amistat amb l'escriptor, n'esdevé a l'exili enemic acèrrim, «traïdor» i «difamador». Com apunta Camps i Arbós, sembla que «la

desconfiança mútua entre Canyameres i Puig i Ferrer s'havia iniciat arran de la sospita del primer que el segon malgastava uns fons de la Generalitat a l'exili, vivint com un sibarita; uns diners que havien de servir per atendre les necessitats de la institució i dels catalans que es trobaven en una situació problemàtica» (2010: 78). Malgrat aquestes suspicàcies, ambdós s'associen —juntament amb els germans Pere, Marià i Isidre Ballbé i amb Tarradellas i Gassol, entre d'altres socis— per muntar una fàbrica de teixits a París, Innovations Textiles. Però l'empresa no reix, «i Puig i Ferrer va voler abandonar el negoci i recuperar els diners aportats, cosa que Canyameres i els germans Ballbé no li van permetre ja que tot el capital estava invertit en la maquinària» (2010: 78). A la segona lletra que envia a Guansé, l'escriptor relata l'ús que creu que Canyameres fa dels suposats diners estafats, detall que obvia en l'escriptura del dietari: «Entraren els alemanys a París, Gassol i jo en vàrem fugir, i Canyameres es serví dels nostres diners per fer *marchénoir* amb els alemanys i en contacte cada dia més estret amb l'ambaixada de Franco» (22-XI-49).

Amb la liquidació de l'empresa tèxtil s'inicien les suspicàcies entre Puig i Canyameres i es dibuixa un tèrbol assumpte que s'uneix amb la presumpta malversació de fons de la Generalitat, l'agressió a la seva amant i les sospites d'un afer sentimental entre la seva amistançada i Canyameres. Uns afers que s'entrellacen en un ordit de desaprovació pública i persegueixen l'autor d'*El pelegrí*, que tracta també d'explicar-se (i exculpar-se) llargament en aquestes cartes a Guansé. Pel que fa al presumpte afer sentimental entre Canyameres i l'amant de Puig, el selvatà explica la seva versió al tarragoní: «Canyameres, arribat de poc a París, va conèixer aquesta dona, em traïcionà, s'hi lligà. Jo estava *en la higuera*, com bon apassionat» (22-XI-49). A més a més, segons Puig, la proposta d'entrar al negoci tèxtil és de l'amistançada, que li suggereix de formar-ne part exhortada per Canyameres. No obstant això, en una epístola als germans Ignasi i Lluís Vidal Molné del 6-VI-45, Canyameres desmenteix Puig i atribueix l'acusació d'infidelitat a la imaginació de l'escriptor selvatà: «L'origen del drama [...] fou l'haver-se imaginat que jo m'entenia amb la seva amant, a la qual jo sols coneixia pel que ell me n'havia contactat» (Canyameres, 1996: 149). Aquests fets desemboquen en el truncament d'una llarga relació d'amistat, que esdevé un intercanvi sovintejat i hostil de vituperis i descrèdits mutus a través de converses, cartes, pamflets i obres literàries. Així ho expressa Puig a Guansé: «Fa

vuit anys que Canyameres em difama de paraula i per escrit, que crea la meva llegenda negra, etc., que per escampar-la no hi plany diners, cartes, passos, visites, adulacions i genuflexions» (22-XI-49). D'aquesta manera es crea una obsessiva relació d'enemistat, que provoca en Puig un sentiment d'indefensió i de derrota: «Canyameres ha guanyat el plet en el tribunal català que ni ha tingut el menor interès humà a escoltar l'acusat». A més a més, com es veu reflectit en la seva escriptura irada i els múltiples gargots de les cartes que tracten sobre Canyameres, l'escriptor sofreix intensament cada mot que n'escriu. En aquestes lletres a Guansé es fa evident l'obstinació de Puig amb Canyameres; una obstinació que palesa la transformació de l'amic de més de vint-i-cinc anys en el difamador, el traïdor i en un boc expiatori: Canyameres és l'altaveu de la fressa de retrets que se sent entre els refugiats catalans.

Resseguint l'intercanvi epistolar d'alguns dels corresponsals de Puig, hom pot figurar-se els recels que provoca entre els intel·lectuals catalans a l'exili. El 9-XI-49, Benguerel escriu a Oliver (Benguerel i Oliver, 1999: 168):

En Guansé ha rebut fa pocs dies una carta del bàrbar romàntic i aprofitador. Proa-Queralt-Ferreter torna a la vida. I és que en Puig i F. té en cartera una novel·la de 20 volums [...]. Busca, naturalment, tres o quatre acòlits que l'acompanyin i dissimulin la seva vanitosa reaparició. Suposo que ell deu pagar les edicions a base de les retribucions —encara duren— que Catalunya li va fer durant la guerra.

Oliver, l'1-II-51, a propòsit del retard en la publicació del llibre *L'home dins el mirall* de Benguerel, escriu al barceloní: «Sé de bona tinta que de diners van molt escassos i que el matabrits [Puig] no pensa posar-hi ni un ral. Temo, doncs, que el teu mirall estarà qui-sap-lo entelat quan el posaran en posició de poder reflectir la llum del dia» (Benguerel i Oliver 1999: 284). També Guansé, en una carta a Tasis del 12-VI-53, escriu: «Em deien que es donava la gran vidassa, etc., etc.»⁵. De fet, aquesta «gran vidassa» és objecte de sàtira en les novel·les de Riera Llorca, que dirigeix les invectives al personatge de Coma i Flequer, homònim novel·lístic

5 Fons Rafael Tasis Marca, Universitat Autònoma de Barcelona.

del selvatà.⁶ Sense anar més lluny, els articles publicats a *Pont Blau* són un símptoma més de la controvèrsia que genera Puig⁷.

Resta encara una polèmica que empaita Puig: la presumpta malversació de fons de la Generalitat. Una polèmica sobre la qual escriu, en primera instància, tot de passada: «jo vaig rebre un ajut del Govern de la Generalitat, igual, exactament, que Ventura Gassol, que Tarradellas, que diversos consellers, que el president Companys. I això, avui, a França, ho saben molts i molts catalans» (IX-49). Però atesa la reacció de Guansé, es veu obligat a explicar novament i extensa els fets:

Quan el Govern va fer un repartiment m'hi inclogué a mi, entre Companys, Tarradellas, Gassol, Espanya, Casanovas, Lluhí, Martí Esteve, Prunés, Mestres, etc., etc., etc., un munt d'etc. En altres formes es donaren diners a Carles Pi i Sunyer, als dos Aiguaders, a Martí Feded, a Tauler, a molts, a molts. (22-XI-49)

Puig detalla reiteradament en les memòries el procedir d'aquest repartiment (1981: 206-208 | 215-217 | 231). A propòsit d'això, Graells explica que, «acabada la guerra, o gairebé, hi hagué un repartiment —el famós “repartiment”— [...] Es procedí llavors a repartir les quantitats acumulades entre una trentena de consellers i exconsellers [...] I Puig obtingué una d'aquestes trentenes parts, igual que els altres» (1975: 14). El cert és que aquesta versió no ha estat mai desmentida per cap dels presumptes implicats. De fet, el 7-II-82, Josep Tarradellas el defensa, un cop mort, en unes declaracions al diari *Avui*: «Tarradellas ha declarat a l'*Avui* [...] que la seva gestió com a delegat de la Generalitat a París durant la guerra fou del tot honesta i digna d'elogi, desmentint així rotundament la versió segons la qual s'havia aprofitat dels diners que administrava per al seu benefici personal». I encara, més avall, afegeix amb rotunditat: «Puc dir que Joan Puig i Ferrer va fer les coses ben fetes». Ara bé: el cert és que amb la publicació de la segona part del dietari del selvatà un any abans, el 1981, Puig assenyala directament Tarradellas com el superior que —amb el vistiplau de Companys— li encomana viatjar a París amb monedes

6 Vegeu Montserrat Corretger (2014). «La narrativa de Vicenç Riera Llorca: literatura i consciència històrica». *Caplletra*, 57, pp. 77-93.

7 Vegeu Marta Noguera (2008). *Estudi de Pont Blau (1952-1963). Una revista cultural i literària entre l'exili a Mèxic i els Països Catalans*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. La crítica a la revista del cicle novel·lístic de Puig aplega vint-i-sis articles, la majoria dels quals no fan referència a la producció literària de l'escriptor.

d'or per ingressar-les a la banca francesa a nom seu, per tal que la Generalitat tingui a disposició un capital destinat als membres a l'exili⁸. A més a més, explica a Guansé: «Pels diners, els meus comptes de París foren aprovats per la comptadoria de la Generalitat que m'envià una moció de gràcies» (22-XI-49). Ara bé, tan sols al dietari detalla aquesta gestió(1981: 231):

Després del repartiment, la Generalitat no m'envià ni un cèntim més, per a mi tota ordre d'operacions cessà. El fons de la Generalitat a París era exhaurit. El Comanador [Tarradellas] m'havia enviat un funcionari de la Generalitat [Josep Roig], rigorós, escrupolós com un inquisidor i fidel seu, a verificar els meus comptes. Durant setmanes vingué a casa meva a repassar els meus comptes, notes de la Banca, rebuts, etc. [...] Els meus comptes foren enviats a Barcelona i satisfactòriament aprovats.

Així, doncs, malgrat que no s'havien alçat veus acusant l'escriptor de forma feaent, el cert és que el persegueix una mala fama que li penja, entre d'altres, l'etiqueta de malversador. Una consideració i una mala reputació que atribueix al fet que «ningú no ha tingut el coratge de confessar-ho llevat de jo. I ara veig que això no m'ho perdonaran mai» (22-XI-49), i de la qual avui encara no s'ha després del tot, malgrat que el temps ha aconseguit suavitzar anteposant-hi el mot presumpte: *presumpte* malversador.

Dissipades aquestes reticències, Guansé accepta de col·laborar a Proa, empès per la necessitat de donar sortida a les seves publicacions en el panorama editorial gairebé inexistent de l'exili. De resultes d'aquest assentiment, els dos corresponents comencen un intercanvi epistolar més desenfadat, que els permet un comentari mutu de les seves obres, el debat entorn de la literatura, el seguiment de les dificultats amb què es troba Edicions Proa a la Catalunya del Nord i el coneixement de la fràgil salut de Puig. Les cartes amb el crític tarragoní descobreixen un novel·lista orgullós de la qualitat i l'extensió de la seva obra: «La meua obra es surt dels límits normals. Potser és un monstre» (12-IV-51). Més endavant, recalca: «La meua [novel·la] té una excusa per ésser tan llarga, i és que són 10 novel·les, cadascuna amb la seva vitalitat particular, em penso jo, i àdhuc amb la seva forma d'art bastant diferenciada de l'una a l'altra novel·la» (19-I-52). Les obres dels dos corresponents esdevenen el pretext per al debat literari. Així, entre

8 Vegeu el dietari de Puig per resseguir l'explicació que fa a les memòries de l'ingrés de monedes a França (1981: 227-230).

d'altres, es plantegen ¿què és novel·la? o ¿quins són els límits del gènere? Guansé palesa la dificultat d'encabir la disparitat d'obres que es produeixen sota el concepte *novel·la* sense que es desgasti l'accepció:

Ara que ja és difícil de definir que és o no novel·la. Mentre donem per un igual el nom de novel·la al *Tarzan*, a *La recerca del temps perdut* i a *l'Ulisses*, no hi haurà manera humana d'entendre'ns. I potser fet i fet és un avantatge que el gènere no tingui definició possible. (17-II-51)

Sobre això, Puig exposa que «tot pot ésser matèria de novel·la i en la més gran diversitat de formes», però sempre «a condició que hi hagi el *filet*» (24-II-51). A través d'aquestes cartes s'intueixen algunes de les idees estètiques de Puig, que explica extensament al seu dietari. Així, per exemple, expressa que «la novel·la és millor que ens faci veure com passen les coses que no pas que l'autor en les expliqui després» (28-IV-52). També apunta que cal cercar, en l'obra literària, la sensació de veritat. Sobre aquest principi estètic i a propòsit de *Laberint*, de Guansé, escriu: «En dues o tres situacions tenim la sensació de veritat: la de la vida humana i la de la vida de l'art». I del personatge de Marta en diu: «sempre bé, viu, veritat». Guansé coincideix amb aquest principi, que exposa, en altres termes, al selvatà: «De fet perquè una obra perduri, cal que, de dalt a baix, la recorri un doll sanguini» (XII-51). A més d'aquestes consideracions, el selvatà en fa d'altres que serveixen a Guansé per corregir l'esborrany que li havia enviat, abans de dur-lo finalment a impremta. També sorgeix un interessant debat literari en què ambdós corresponsals es qüestionen els límits de col·locar en un mateix pla realitat i ficció, per moltes similituds que una obra mantingui amb un personatge determinat o amb el seu autor. Un debat que clou Guansé, taxatiu, amb aquests mots:

Cert, l'anàlisi literària com els exàmens grafològics donen moltes i eloqüents referències del nostre caràcter, poden revelar determinades inclinacions, fer presumir vicis i virtuts, fins malalties. Però arribar a conclusions concretes... l'home és un ésser massa complex i el seu delicat sistema nerviós que en definitiva és el que constitueix la psique, l'ànima, és encara un enigma. [...] Tots som imaginativament pervertits i els pervertits autèntics estan, en general, massa entretinguts per fer art i literatura. (5-V-52)

Guansé mateix, unes cartes abans, responent a l'angoixa exposada per l'escriptor selvatà al voltant de la recepció de la seva obra, escriu:

Fet i fet hom no ha d'escriure pas per cercar la glòria en aquest món o en l'altre. Ho ha d'escriure per a realitzar-se un mateix, per complir amb la llei de la pròpia natura, amb la mateixa olímpica o bestial indiferència amb què les abelles destil·len la mel. ¿O us imagineu que les abelles es preocupen de saber si la mel que destil·len ens agradarà? (17-II-51)

D'aquesta manera, es pot anar perfilant, a través de píndoles de teoria literària, les idees estètiques dels dos corresponsals. Idees estètiques que, de vegades, surten a la llum per error. En una de les cartes, per una lectura inexacta d'uns mots de Guansé, Puig debat entre la necessitat de produir per produir o produir per boxar —produir per atacar. En l'anterior missiva Guansé explica que un dolor intens al braç l'impedeix de dedicar-se a la feina tant com voldria i, irònicament, afegeix que tampoc li és permès de boxar. No obstant això, el selvatà considera que es tracta d'una crítica a la seva producció literària —que utilitza, de vegades, per calumniar Canyameres, entre d'altres— i escriu: «Jo no me'n sento de boxador. ¿Creieu que Balzac, Proust, Tolstoi, Dostoievski, Stendhal, en la novel·la, pretenien boxar? Tenien necessitat de produir i prou. [...] ¡per Déu no em cregueu boxador!» (9-I-52). En conjunt, aquestes missives endevinen lleugerament les màximes literàries d'ambdós corresponsals, que s'esmercen per comentar les obres, amb franquesa però amb afecte, que l'altre els envia.

El debat literari amb Benguerel, en canvi, és menor i es redueix a l'opinió que la publicació del primer volum d'*El pelegrí* mereix a Benguerel. Així, el barceloní escriu a Puig:

Després de la lectura d'*El pelegrí apassionat*, sospito que ningú no s'aventurarà a emetre un judici categòric ni fins i tot si us concedeix l'ample marge de confiança que aquest volum per la seva extensió ja reclama en part i que deu obtenir dels seus lectors. (2-II-53)

El cert és que la crítica no fa vàlida la premonició de Benguerel, ans al contrari: els intel·lectuals catalans jutgen mordaçment l'obra i gairebé sempre fan caminar pel mateix sender crític la vida i l'obra de Puig.

El fràgil estat de salut de Puig, que cau sovint malalt, es pot veure reflectit també en aquestes cartes, no només pels sovintejats períodes de silenci, sinó també per les confessions personals que fa a Guansé: «Ara soc als Pirineus Orientals (Cerdanya francesa) provant de reposar i fer una mica de salut que prou la necessitava. El metge m'ordenà un repòs de dos mesos

a muntanya, però absolut, car ell em trobava, i jo em sentia, fatigadíssim i en realitat malalt» (14-VIII-51). Un estat de salut que s'agreuja amb el temps. Dos anys més tard, escriu novament: «Jo em refaig [després de dos mesos malalt], poc a poc, però em sento molt feble, sense forces per treballar i a penes per respondre les nombroses cartes d'amics que s'han apilat durant dos o tres mesos» (27-II-53).

Així mateix, aquestes epístoles permeten resseguir, malgrat les malalties del selvatà, els esforços i les dificultats de la represa de Proa a l'exili, les esperances de l'èxit de la qual recauen en el públic de l'interior. «No somnieu sobretot gaire amb Amèrica» (4-XI-49), prevé Guansé en la primera carta. I afegeix, una mica més avall: «I suposo que a l'interior —que és avui per a una empresa així la millor i més verge perspectiva— deu ser difícil encara de fer-hi entrar lots de llibres en quantitat considerable. Però aquesta introducció seria, em sembla, l'única sortida que permetria entrades». El crític insisteix en la necessitat de fer entrar llibres a Catalunya en les següents missives: «Al meu entendre, és l'interior el que heu de treballar més. En primer lloc perquè el públic de l'interior és més interessant que el de l'exterior. En segon, perquè hi ha unes més vastes possibilitats» (17-II-52). En realitat, Puig coincideix plenament en la imperiosa obligació d'entrar llibres al Principat per tal que l'empresa reïxi, però adverteix: «Veig Queralt ple de pors, envia llibres a Barcelona amb comptagotes i l'afer Proa en sofreix» (27-II-53). A més a més, el selvatà evidencia l'escassa recepció de les obres publicades, un altre problema que complica encara més la impressió de nous llibres amb una certa continuïtat, fet que permetria recuperar el prestigi de l'editorial i augmentar-ne el nombre de subscripcions: «Com que els catalans no s'atrafeguen ni corren ni suen per anar a comprar llibres, nosaltres no podem córrer a publicar-ne» (12-XII-51). A causa de les exigües vendes, la liquiditat de Proa es veu ressentida: «Econòmicament les nostres edicions magregen» (27-V-52). Ara bé, segons Puig la dificultat no sorgeix de l'organització administrativa de Queralt, que considera perfecta, sinó de la manca de compromís dels catalans de l'interior i de l'exili: «Però com organitzar la indiferència, el desordre, l'escassa voluntat, la incultura, la xerrameca de taula de cafè i sobretot la massa de ressentiments entre els catalans?» (14-VIII-51). A més a més, expressa repetidament la seva preocupació per la falta de novel·les catalanes de qualitat: «El mal, estimat Guansé, per a més edicions com Proa, és de no rebre novel·les catalanes d'una certa vàlua com les d'Arbó,

de Miquel Llor o com el Vals d'en Trabal, etc. Per ara no responen» (12-IV-51). A propòsit d'aquesta afirmació, Guansé es pregunta: «No acabo de comprendre que pugueu estar tan escàs de novel·les catalanes. ¿En tants anys no se n'ha escrit cap que no hagi pogut ser publicada?...» (15-III-53); i afirma que «si Proa marxa els oferiments augmentaran: sembla que la funció crea l'òrgan» (17-II-51). Puig prova de donar resposta als recels de Guansé, argüint un «cert caràcter clandestinal» de les Edicions Proa, el qual provocaria, al seu parer, que els escriptors de l'interior tinguessin por de lligar-se amb aquesta empresa, que cerca evitar la censura franquista. El cert és que les lletres entre aquests dos corresponents donen fe dels múltiples retards en les tasques de represa: impressions posposades diverses vegades, problemes de liquiditat sovintejats, dates d'entrega modificades constantment, etc.

Comptat i debatut, aquests intercanvis epistolars permeten reconstruir la relació de Puig amb Guansé i amb Benguerel. La primera, una relació franca i severa marcada per una necessitat mútua: l'un (o tots dos) pel desig de donar sortida a les seves publicacions i l'altre pel requisit públic d'anar acompanyat d'altres autors de renom per rebaixar el to del catàleg de publicacions de Proa que, altrament, resultaria desmesuradament personal. La segona, una relació més formal que descobreix l'opinió del barceloní sobre *El pelegrí* i la preparació de la publicació *L'home dins del mirall*, de Benguerel. A través d'aquestes cartes es descobreix un Puig turmentat. Obsessionat amb Canyameres, amb la presumpta malversació de fons de la Generalitat i amb l'afer amb l'amant. En definitiva: un personatge àvid d'aprovació pública, desitjós de reconciliar-se amb els refugiats catalans. Es descobreix també un Guansé estricte però serè, que exposa d'antuvi i amb claredat tots els recels que li provoca el sobtat retorn a la vida pública de l'escriptor selvatà: els motius que l'empenyen a involucrar-se en l'empresa de Proa i les controvèrsies que planen sobre la seva figura. I s'entreveu, finalment, un Benguerel que defuig les polèmiques, mesurat i pràctic, que cerca publicar les seves obres a Proa. L'exposició sense miraments de la inquietud que Puig genera en Guansé obliguen l'escriptora explicar-se extensament. Així, a través d'aquestes lletres, es pot conèixer de primera mà el repartiment de diners de la Generalitat a l'exili, la presumpta malversació de fons i el suposat triangle amorós que involucrava el selvatà, Canyameres i l'amant de l'escriptor. En aquest sentit, aquestes missives destaquen, en contraposició amb d'altres epistolars, per les explicacions detallades i repetides

de Puig. Un cop esvaïts aquests escrúpols, s'inicia un carteig molt més relaxat, que dona lloc a un deliciós debat literari, entretallat i fragmentari. Enmig d'aquestes píndoles que complementen les idees estètiques d'ambdós corresponents, es poden resseguir les innumerables dificultats de Proa per tal de dur l'empresa a bon port: manca d'obres de qualitat, problemes constants de liquiditat, falta de subscriptors, un públic molt minso i poc compromès, etc. Aquests intercanvis epistolars, de silencis freqüents i de mots severs però sincers, són, sens dubte, un interessant eco de l'exili literari català, barreja de realitat i ficció, que ressona encara amb força.

Bibliografia

- Benguerel, X. (1982). *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*. Barcelona: Edicions 62.
- Benguerel, X. i Oliver, J. (1999). *Epistolari*, Busquets i Grabulosa. Barcelona: Edicions Proa.
- Busquets Grabulosa, L. (1993). «Epistolari entre Joan Puig i Ferrer i Xavier Benguerel (1949-1953)», en Manent, Albert i Pla, Ramon (Ed.) *Miscel·lània Joan Triadú*, pp. 145-178. Barcelona: Abadia de Montserrat.
- Camps Arbós, J. (2010). «Apunts per a una lectura del *Diari íntim* de Ferran Canyameres» en *Ítaca. Revista de Filologia*, Volum 1, pp. 77-93.
- Canyameres, F. (1996). *Obra completa. VI. Epistolari (1939-1951)*. Barcelona: Columna.
- Graells, G. J. (1975). «Introducció» en Joan Puig i Ferrer (Ed.) *Ressonàncies (1942-1952)*. *Diari d'un escriptor*, pp. 9-36. Barcelona: Edicions 62.
- Guansé, D. (1947). *Retrats literaris*. Mèxic: Catalònia.
- Puig i Ferrer, J. (1981). *Memòries polítiques*. Barcelona: Edicions Proa.
- Puig i Ferrer, J. (1975). *Ressonàncies (1942-1952)*. *Diari d'un escriptor*. Barcelona: Edicions 62.
- Tasis, R. i Xuriguera, R. (2010). *L'espantós és el buit, el desert. La correspondència entre Rafael Tasis i Ramon Xuriguera*. Camps i Arbós, Josep (Ed.). Barcelona.